

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Методологія дисертаційного дослідження
та мовні особливості наукового стилю»
обов'язкових компонент
освітньої програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

053 «Психологія» (юридична психологія)

Лекція № 3 «Науковий стиль сучасної української літературної мови»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Старший викладач кафедри, кандидат філологічних наук Овчинников Михайло Олексійович

Рецензенти:

1. Доцент кафедри українознавства факультету № 2 ХНУВС, кандидат філологічних наук, доцент Перцева Вікторія Анатоліївна.
2. Професор кафедри соціальних, гуманітарних та правових дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі, кандидат філологічних наук, доцент Руденко Світлана Миколаївна.

План лекції

1. Науковий стиль в системі стилів літературної мови.
2. Основні риси наукового стилю.
3. Структура наукового стилю: підстилі, жанри.
4. Усна й письмова форма стилю.
5. Історія становлення наукового стилю взагалі й українського зокрема.
6. Загальноприйняте й індивідуальне в науковому стилі.
7. Морфолого-синтаксичні особливості наукового стилю.

Текст лекції

1. Науковий стиль в системі стилів літературної мови

Науковий стиль - це функціональний стиль літературної мови, який обслуговує сферу науки. Він почав складатися в українській мові в 16 ст.

Основна функція: повідомлення, з'ясування, доказ наукових теорій, явищ, знань, обґрунтування гіпотез, класифікація й систематизація знань, роз'яснення явищ, збудження інтелекту читача для їх осмислення.

Обставини мовлення: наукова інформація, що доводиться до різних верств суспільства.

Сфера вживання: наукові праці, підручники, науково-популярні журнали..

Загальні ознаки: логічність, чіткість, точність, послідовність і доказовість викладу; ясність (понятійність) і предметність тлумачень; узагальненість понять і явищ; об'єктивний аналіз; докладні висновки.

Тут необхідно зазначити ряд істотних функцій, які виконує ця стильова різновид: 1) відображення дійсності і зберігання знання(епістемічних функція); 2) отримання нового знання (когнітивна функція); 3) передача спеціальної інформації (комунікативна функція).

Основною формою реалізації наукового стилю є письмова мова, хоча з підвищенням ролі науки в суспільстві, розширенням наукових контактів, розвитком засобів масової комунікації зростає роль усної форми спілкування. Реалізуючись у різних жанрах і формах викладу, науковий стиль характеризується низкою загальних екстра-та інтралінгвальні особливостей, що дозволяють говорити про єдиний функціональному стилі, який піддається внутрістілевої диференціації.

Головним комунікативним завданням спілкування в науковій сфері є вираження наукових понять думок і висновків. Мислення в даній сфері діяльності носить узагальнений, абстрагований (відвернений від приватних, несуттєвих ознак), логічний характер. Цим зумовлені такі специфічні риси наукового стилю, як абстрактність, узагальненість, підкреслена логічність викладу.

Дані екстралінгвістичні ознаки об'єднують у систему всі мовні засоби, що формують науковий стиль, і визначають вторинні, приватні, стильові риси: смислову точність (однозначність вираження думки), інформативну насиченість, об'єктивність викладу, не-образність, приховану емоційність.

Домінуючим чинником організації мовних засобів у науковому стилі є узагальнено-абстрактний характер на лексичному і граматичному рівнях мовної системи. Узагальненість і абстрактність надають науковій мові єдину функціонально-стилістичне забарвлення.

Для наукового стилю характерне широке використання абстрактної лексики, що явно переважає над конкретною: випаровування, замерзання, тиск, мислення, відображення, випромінювання, невагомість, кислотність, змінність і под.

Загальна характеристика наукового стилю мовлення

Науковий стиль мовлення належить до книжкових стилів української літературної мови, яким властиві спільні умови функціонування і схожі мовні особливості, серед яких:

- попереднє обдумування висловлювання,
- монологічний характер мовлення,
- суворий відбір мовних засобів,
- прагнення до суворо унормованої мови.

Поява і розвиток наукового стилю пов'язані з прогресом наукових знань у різних сферах життя і діяльності природи і людини. Спочатку науковий виклад було наближено до стилю художньої оповіді, що було властиво тодішнім традиціям середньовіччя – добі переважного поширення гуманітарних знань. Науковий стиль давньоукраїнської мови мав величезний вплив на розвиток російської мови. У Московії науковий стиль мовлення почав складатися у середині 17 століття під впливом українських богословів та мовознавців – випускників Києво-Могилянської академії: Феофан Прокопович, Стефан Яворський, Милетій Смотрицький та ін. Поштовхом для подальшого розвитку стали реформи Петра I, що призвели до значних запозичень іноземної термінології. Остаточно науковий стиль сучасної мови в імперії і в Україні одночасно склався лише наприкінці 19 століття.

Науковий текст - це текст, зрозумілий спеціально підготованому науковому співтовариству. Мовні особливості роблять його специфічним різновидом мовлення «для обраних»: спеціальні терміни (*лексика, морфологія, синтаксис, стиль, злочин, арешт*); наявність схем, таблиць, графіків тощо; оперування абстрактними, переважно іншомовними, словами (*секвестр, регрес, ценз*); складні речення; відсутність односкладних і неповних речень; ускладнення зворотами, однорідними членами речення; залучення цитат і посилань на першоджерела; монологічна форма викладу.

Водночас науковому стилю, подібно до ОДС, притаманна чітка композиція, структурна побудова тексту (послідовний поділ на розділи, частини, пункти, параграфи, абзаци із застосуванням цифрового або літерного маркування частин).

2. Основні риси наукового стилю.

Науковий стиль обслуговує різноманітні галузі науки й техніки, виробничої діяльності й соціального буття: точні, природничі, гуманітарні тощо. Він реалізується в монографіях, наукових статтях, дисертаціях, рефератах, тезах, наукових доповідях, лекціях, навчальній та науково-технічній літературі, різноманітних повідомленнях на наукові теми, інструкціях, технічних описах тощо.

Науковий стиль української мови має свої особливості. Його основна **функція** - інформативна (повідомлення, пояснення, з'ясування, обґрунтування, класифікація понять, систематизація знань, аргументований доказ); **завдання** – пошук істини, формулювання

думки, передавання інформації та обстоювання авторської концепції, наукова полеміка, переконування читача, співрозмовника, опонента.

Загальні ознаки наукового стилю:

- об'єктивність,
- узагальнення (чужий і власний досвід),
- відсутність авторського «Я», (безособовість, авторське «ми»),
- точність,
- логічність,
- послідовність (прямий – зворотній логічний зв'язок),
- умотивованість,
- доказовість,
- аргументованість (ілюстративність),
- переконливість,
- узагальненість;
- традиційність.

3. Структура наукового стилю: підстилі, жанри

Науковий стиль мовлення має різновиди (підстилі):

1. власне науковий,
2. науково-технічний (виробничо-технічний),
3. науково-інформативний,
4. науково-довідковий,
5. навчально-науковий,
6. науково-популярний.

Реалізуючись у письмовій та в усній формі спілкування, сучасний науковий стиль має різні жанри – види текстів: підручник, довідник, наукова стаття, монографія, дисертація, лекція, доповідь, анотація, реферат, конспект, тези, резюме, рецензія, відгук.

Жанр - форма організації мовного матеріалу в рамках того чи іншого стилю мовлення.

Навчально-наукова мова реалізується в таких жанрах:

повідомлення, відповідь (усну відповідь, відповідь-аналіз, відповідь-узагальнення, відповідь-угруповання), міркування, мовної приклад, пояснення (пояснення-пояснення, пояснення-тлумачення). Різноманіття видів наукового стилю мови ґрунтується на внутрішній єдності і наявності загальних позамовних і лінгвістичних властивостей цього виду мовленнєвої діяльності, які виявляються навіть незалежно від характеру наук (природничих, точних, гуманітарних).

4. Усна й письмова форма стилю

Різниця між усною й письмовою формою наукового стилю багато в чому подібна до різниці цих форм в ОДС. Існують окремі жанри НС, що переважно функціонують в усній формі: доповідь, повідомлення, відгук, виступ на науковому заході, репліка тощо. Однак первинною формою тексту буде письмове, книжне джерело. Наближеність до такого й буде визначати якісний рівень тексту з огляду на особливості НС у цілому (об'єктивність, нейтральність, неемоційність, аргументованість, традиційність тощо).

Наукова інформація в основному існує в письмовому вигляді, тому роль фонетичних бар'єрів невелика. За рамки нашого розгляду виходить той факт, що сучасна наука інтернаціональна, наукові повідомлення слухають люди різних національностей, для багатьох з яких мова доповіді не є рідною. Однак, наукові тексти зазвичай дуже складні з лінгвістичної точки зору, сильно насичені новою інформацією, і новими для слухачів лексичними одиницями. Проблему правильної вимови новостворених слів віднесемо до фонетики.

Сфера наукового спілкування відрізняється тим, що в ній переслідується мета найбільш точного, логічного, однозначного вираження думки. Найголовнішим формою мислення в галузі науки виявляється поняття, динаміка мислення виражається в судженнях і висновках, які слідують один за одним у строгій логічній послідовності. Думка суворо аргументована, підкреслюється логічність міркування, в тісному взаємозв'язку перебувають аналіз і синтез. Отже, наукове мислення приймає узагальнений і абстрагований характер. Фонетико-інтонаційна сторона в усній формі наукової мови не має визначального значення, вона покликана в основному підтримати стилістичну специфіку на інших рівнях. Стиль вимови повинен забезпечити чітке сприйняття слів. Цьому ж служить і дещо уповільнений темп вимови. Понятійні словосполучення поділяються подовженими паузами, щоб адресат краще сприймав їх зміст. Загальний рівномірно-уповільнений темп мови також покликаний створювати сприятливі умови сприйняття. Фонетичні особливості наукового стилю зводяться до наступних: підпорядкованість інтонації синтаксичному строю наукової мови, стандартність інтонації, сповільненість темпу, стабільність ритмічного інтонаційного малюнка. До особливостей произносительного наукового стилю, як стилю книжкового, належать: ослаблена редукція голосних, виразне вимовлення ненаголошених складів (з наближенням до буквеної вимови), вимовлення запозичених та інтернаціональних слів з наближенням до інтернаціональної норми тощо.

Важливе місце в усному спілкуванні посідають невербальні засоби спілкування – система немовних знаків, що слугують засобами для обміну інформацією між людьми.

Як стверджують фахівці, близько половини інформації передається за допомогою міміки, жестів і рухів. Між вербальними і невербальними засобами спілкування наявний своєрідний розподіл функцій: словесними засобами передається чиста інформація, а невербальними – ставлення до партнера. Бажано розвивати вміння розуміти невербальні сигнали, оскільки вони здебільшого спонтанні, несвідомі, а тому щирі.

Кінетичні невербальні засоби є найважливішими у спілкуванні. Серед них важлива роль відводиться міміці. Міміка – це експресивні рухи м'язів обличчя, що виражають психічний стан, почуття, настрої людини в певний момент часу. Міміка репрезентує шість основних емоційних станів: гнів, радість, страх, страждання, подив і презирство. *Стан гніву*: обличчя динамічне, брови зсунуті до перенісся, наявні вертикальні складки на чолі і переніссі, рот відкритий, очі блищать. *Стан страху*: обличчя нерухоме, брови підняті вгору, наявні горизонтальні складки на чолі, рот відкритий, очі широко відкриті.

З мімікою тісно пов'язаний візуальний контакт, тобто погляд. Розрізняють *діловий*, *соціальний* та *інтимний* погляди залежно від локалізаційної спрямованості на співрозмовника. Погляд, спрямований на лінію між очима – є *діловим*. Якщо погляд фіксується нижче лінії очей – то це *соціальний погляд*. *Інтимний* погляд спрямовується в трикутник між очима і грудьми.

Неабияке значення у спілкуванні відіграють жести. Жести – це виражальні рухи рук, що передають внутрішній стан людини. За функціональним призначенням вирізняють такі їх види:

- 1) *ритмічні жести* дублюють інформацію, виокремлюють певні частини висловлювання, підкреслюють логічний наголос;
- 2) *емоційні жести* передають найрізноманітніші відтінки почуттів: подив, радість, розчарування тощо;
- 3) *вказівні жести* виконують функцію виділення якогось предмета серед однорідних (Показувати пальцем на людей неввічливо!!!);
- 4) *зображувальними жестами* відтворюють предмети, інших людей (їхній зріст, форму тощо);
- 5) *жести-символи* інформують про певні дії, властивості, наміри тощо. Такі жести не мають нічого спільного з діями, про які вони сигналізують. Наприклад, піднесена рука з випрямленими пальцями – «прошу слова».

Поширені жести і їх тлумачення:

- пальці рук зіплені – знак розчарування і бажання співрозмовника приховати своє негативне ставлення;
- прикривання рота рукою – слухач розуміє, що ви говорите неправду;
- почухування і потирання вуха – співрозмовник наслухався і хоче висловитися;
- потирання підборіддя, прикривання обличчя руками – особа не налаштована розмовляти в цей момент;
- людина відводить очі – підтвердження того, що вона щось приховує;
- руки за головою – впевненість, перевага над співрозмовником;
- тримання рук за спиною – впевненість у собі.

Поза – це мимовільна або зумисна постава тіла, яку приймає людина. Вирізняють «закриті» й «відкриті» пози. «Відкрита» поза: людина нахилиться в сторону співрозмовника, повернеться до нього всім тілом. «Закрита» поза: людина відійде від співрозмовника назад, стоятиме напівобернувшись.

Окрему групу становлять **ритміко-інтонаційні** невербальні засоби: інтонація, гучність, темп, тембр, тональність. Радість, гнів, страх передаються високим голосом, а сум, втома – приглушеним голосом. Темп мовлення теж відтворює певний стан людини: швидкий – переживання і стривоженість; повільний – пригнічення, горе, втому.

Спілкування завжди просторово організовано. Вчені виокремлюють чотири **дистанції** між учасниками спілкування: **інтимна** (до 0,5 м) – спілкування з дітьми, дружиною, найближчими друзями; **особова** (0,5 – 1,2 м) – спілкування під час зустрічей, на вечірках, у кулуарах конференції тощо; **соціальна** (1,2 – 4 м) – міжособистісне спілкування з малознайомими людьми; **громадська** (від 4 м і більше) – виступ лектора, політика тощо.

5. Історія становлення науково стилю

Науковий стиль, як і інші стилі мови – явище історичне. Виникнення і формування наукового стилю як функціонального різновиду загальнолітературної мови вважають зумовленим історичним ходом розвитку процесу пізнання, станом самої науки, еволюцією різних галузей наукових знань, розвитком наукового мислення, різноманітних сфер

діяльності людини. Значною мірою його розвиток залежить від самої мовної ситуації в конкретній країні, соціально-політичних обставин розвитку нації.

Вагомим чинником стає і міжнародна ситуація, стан розвитку наук у цілому світі. Із розвитком науки й техніки, розширенням сфери наукової діяльності, з появою необхідності регулярного спілкування в науковій галузі виникає потреба у використанні певних засобів літературної мови, створенні особливих мовних організацій, які в сукупності відповідали б інтернаціональним вимогам комунікації саме у сфері науки.

Періодом найбільш активного розвитку наукового стилю нової української мови можна вважати 20 – початок 30-х років XX століття. Унормування української наукової термінології на наукових засадах було розпочато в Інституті української наукової мови (ІУНМ) Академії наук України, робота якого ґрунтувалася на досягненнях українських лінгвістів, письменників, учених, що об'єднувалися у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка. ІУНМ як науково-дослідна установа мав надзвичайне завдання – якнайшвидше розробити наукову мову й термінологію для нагальних потреб молоді української науки, задовольнити термінологічні потреби процесу українського відродження всіх ділянок громадсько-політичного життя. Одночасно з практичною термінологічною роботою науковці ІУНМ розпочали працювати над теоретичним осмисленням принципів побудови термінологічних систем. Це сприяло піднесенню самої науки, розширенню сфери функціонування української мови і доведенню її універсальності. 20-ті – початок 30-х років характеризувалися значною активністю наукових досліджень: зростає кількість наукових праць у галузі техніки, математики, механіки, машинобудування та ін.; проходили активні дискусії щодо орфографічного, граматичного й лексичного унормування наукової мови; працівники мовознавчих установ виконували велику роботу зі збирання й опрацювання наукової лексики української мови.

Науковий стиль української літературної мови в післявоєнний період відбиває розвиток нових галузей науки і техніки, а також нормалізаторську діяльність у сфері словникового складу мови. У цей час здобуто нові результати у хімії і телемеханіці, фізиці й ракетній техніці, автоматичній і теплотехніці, створено реальні умови для освоєння космосу. У середині 50-х років XX століття на основі суміжних галузей, зокрема математики та радіотехніки, почала формуватися українська термінологія з інформатики та обчислювальної техніки. Українською мовою виходили такі журнали: “Автоматика” (орган Інституту електротехніки АН УРСР), “Прикладна механіка” (видання Інституту будівельної механіки АН УРСР), “Будівництво і архітектура”, “Вісник сільськогосподарської науки”, “Механізація сільського господарства”, “Фармацевтичний журнал”, “Радянське літературознавство”, “Народна творчість та етнографія”, “Економіка Радянської України”, “Український історичний журнал” та інші. Активізується робота над створенням нових термінологічних словників, які б відповідали розвиткові науки.

Загалом у 60–70-ті роки XX століття вийшло у світ понад двадцять термінологічних словників, серед них – з термінології соціально-економічної, математичної, фізичної, хімічної, геологічної, технічної, гідротехнічної, гірничої, електро- та радіотехнічної, зварювальної, машино-знавства та загального машинобудування, теплотехніки та газотехніки, ветеринарії, сільського господарства. У цей час розвивається теорія терміна й терміносистем, при укладанні словників увага приділяється усуненню зайвих дублетів, невмотивованих морфологічних диференціацій, слів із нетермінологічними асоціативними

ознаками (В. Гейченко, Г. Гнатюк, Л. Довгань, П. Доценко, І. Кривецький, М. Пилинський, І. Семерня). Дослідженню термінології української мови, явищ наукового стилю у контексті розвитку національної мови, а також у порівнянні з іншими мовами присвятили свої праці І. Білодід, М. Бойко, М. Жовтобрюх, В. Коломієць, І. Ковалик, А. Москаленко, Н. Родзевич, Е. Скороходько та ін.

Українська термінологія опрацьовувалася і в діаспорі. При Товаристві українських інженерів в Америці (ТУІА) з 1951 року працювала Термінологічна секція. Результатом діяльності секції став випуск Записок (1952), де розглядалися терміни з механіки та інженерної техніки, наводилися неологізми, запропоновані для спеціалізації, уточнення нових понять. У 50–60-ті роки лексикографи України не мали достатньої інформації про діяльність українських термінологів у діаспорі. Тільки в 90-ті роки, після проголошення незалежності України, став можливий обмін між науковими україністичними центрами світу. В Україні в зазначений період здійснювалося дослідження спеціальної, галузевої лексики за принципами лексико-семантичного, формально-структурного (морфологічного, словотвірного) аналізу.

Позамовні зовнішні чинники зумовлювали появу нових термінів. Розширення міжнародних відносин, соціально-економічного, культурного співробітництва у 60-ті рр. викликало активізацію лексики на позначення різних міжнародних організацій, а також явищ громадсько-політичного життя, науки, культури і мистецтва. Дослідження у галузі космосу та астрономії активізували в українській мові термінологію, пов'язану з цією сферою. Одним із найхарактерніших явищ у розвитку наукової термінології 60-х років ХХ століття є поява великої кількості неологізмів, які стосуються різних сфер суспільного виробництва – сільського господарства, промисловості і техніки, будівництва, транспорту і зв'язку. Протягом 60–80-х років активно творяться складні слова термінологічного характеру, в яких перший компонент іншомовного походження виступає в ролі префіксоїда. Це частини авто-, радіо-, теле-, електро-. Рідше першим компонентом бувають: мото-, мікро-, кіно-, аеро-, фото-, газо-, гідро-, вібро-... Одним із перспективних шляхів утворення термінологічних найменувань, що активізувався у 60–70-ті роки, називають словосполучення. У 70–80-ті роки відбувається активне проникнення спеціальної термінології у загальнонародну мову здебільшого завдяки засобам масової інформації. Відчутну роль у такому поширенні термінології відіграють науково-популярні журнали, що видаються “великими накладками (тижневик “Україна”, журнали “Знання та праця”, “Наука і суспільство” та ін.). На кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття значні суспільні зрушення (розпад СРСР і здобуття Україною незалежності) знайшли помітне відображення у соціально-економічній термінології: гласність, демократизація, оновлення тощо. Активний процес переосмислення змісту суспільних наук, розширення сфери наукових досліджень спричиняє появу нових акцентів у термінології. У кінці 1980–1990-х років помітно активізувалися номінації з елементами державо-, етно-, євро-, націє-

З 1989 року українська мова набула статусу державної. Значно розширилася сфера вживання українського наукового стилю (велика кількість галузевих словників, вироблення держстандартів на термінологію та номенклатуру різних галузей виробництва), розширилася сфера його функціонування у навчальних закладах. Науковий стиль повною мірою реалізується і в своєму усному різновиді.

Незважаючи на процеси розбудови української термінології, галузеві терміносистеми ще належно не впорядковані і не завжди відповідають усталеним нормам та вимогам. Науковий стиль кінця XX століття відбиває тенденції, загалом притаманні літературній мові, – помітну лібералізацію мовних норм, що знаходить вияв у збільшенні варіантності мовних одиниць, звертання до форм, які підкреслюють особливості словотвірної, граматичної системи української мови на протигагу іншомовним впливам; з другого боку, науковий стиль постійно поповнюється іншомовними запозиченнями, новими термінами, що відбиває явища інтелектуалізації літературної мови. Отже, проблема кодифікації термінології, стабілізації мовних норм залишається і сьогодні актуальною.

На сучасному етапі розвитку української літературної мови, зокрема її наукового стилю, відбувається максимальна уніфікація мовних засобів із метою якнайточнішого висловлення думки. Науковий стиль в українській літературній мові сьогодні – це величезна кількість творів видатних вчених, це дисертації, монографії, наукові статті, підручники, анотації, відгуки, рецензії, повідомлення про результати наукових досліджень, які відзначаються високим ступенем стандартизації, що є однією з основних рис наукового стилю.

На початку XXI ст. запропоновано новий підхід до інтерпретації та оцінки наукових творів – з позицій поетики. У монографії Н. Зелінської “Поетика приголомшенного слова (Українська наукова література XIX – початку XX ст.)” на основі дослідження масиву української наукової літератури періоду її “другого відродження” – XIX – початку XX ст. – здійснено типологічно-жанровий аналіз видань та публікацій, виділено основні чинники та джерела формування репертуару наукової книги. Показано, що завдяки своїй особливій поетичі кращі наукові праці становлять не лише змістову, а й естетичну цінність. Виявлено зв’язок традицій української наукової літератури з моделями ефективного наукового тексту, які пропонує сучасна зарубіжна лінгвістика. Відомо, що мова віддзеркалює позамовну дійсність: той стиль, який обслуговує пріоритетну суспільну сферу, впливає на інші стилі і на мову в цілому

6. Загальноприйняте й індивідуальне в науковому стилі

У монографії “Науковий стиль сучасної української літературної мови” А.П. Коваль відзначає, що “науковий стиль української мови, як і інші її стилі, – категорія історична. Він формувався й розвивався під впливом таких чинників, як загальний стан науки і наукових знань на Україні, як ступінь розвитку літературної мови, а також під впливом мовної практики визначних майстрів – письменників і вчених, громадських діячів і діячів культури, – які зверталися до рідної мови у своїх наукових, історичних, економічних, літературно-критичних та інших творах”. Проте на різних етапах становлення й розвитку наукового стилю української мови роль цих чинників була неоднакова.

На сучасному етапі розвитку української літературної мови, зокрема її наукового стилю, індивідуальна манера викладу навіть видатного вченого вже не може помітно впливати на науковий стиль. Сучасний науковий стиль – це не лише сума текстів, написаних хай навіть видатними вченими й добрими стилістами; це ще й величезний потік

майже “безіменної” інформації (у вигляді реферативних журналів, повідомлень, каталогів, інструкцій, оглядів, проспектів), яка відзначається досить високим ступенем стандартизації.

Загальна характеристика мови наукового стилю включає в себе такі ознаки: суворі відповідності нормам літературної мови, монологічний характер викладу (форма виявлення більшості наукових жанрів – писемна), високий відсоток термінологічної лексики; перевага слів з абстрактним і узагальненим значенням; обов’язкова повнота синтаксичної структури, завершеність висловлення; підпорядкованість порядку слів логічному принципів, обмеженість варіантів словорозташування; тісний зв’язок окремих частин висловлення, що досягається широким використанням складних речень (найчастіше з підрядним зв’язком), специфічних відокремлених і невідокремлених зворотів, вставних і службових слів; однорідність стилістичного забарвлення – книжні слова, морфологічні форми, синтаксичні конструкції.

У науковому творі повторення тих самих слів сприяє точнішому вираженню думки, усуненню двозначності, чіткішому прив’язуванню висловлення до певного об’єкта дослідження. Функція доказовості виражена формальною структурою стилю: науковий виклад містить у собі відповідно оформлені аргументи для обґрунтування положень, тверджень, висунутих автором.

Хрестоматійним став вислів: «Стиль – це людина». Авторська індивідуальність в наукових текстах проростає через вміння побудувати текст, дібрати аргументи, точно сформулювати думку, побудувати абзац і фразу, вміння вести наукову полеміку, дотримуючись традицій та вимог етикету.

7. Морфолого-синтаксичні особливості наукового стилю

Морфологія наукового стилю

Морфологічні засоби покликані підкреслювати емоційну нейтральність тексту, сприяти переміщенню фокусу уваги від особистості дослідника в бік предмета дослідження. Мові наукового спілкування властиві й свої граматичні особливості. Абстрактність і узагальненість наукової мови проявляються в особливостях функціонування різноманітних граматичних, зокрема морфологічних, одиниць, що виявляється у виборі категорій і форм, а також ступеня їх частоти в тексті.

З метою економії мовних засобів у науковому стилі мови використовують більш короткі варіантні форми, зокрема, форми іменників чоловічого роду замість форм жіночого роду: клавіш (замість клавіша), манжет (замість манжета). Речові і абстрактні іменники нерідко вживаються у формі множини: мастильні масла, шуми в радіоприймачі, великі глибини.

Назви понять в науковому стилі переважають над назвами дій, це призводить до меншого вживання дієслів і більшого вживання іменників. При використанні дієслів помітна тенденція до їх десемантизації – втрати лексичного значення, що відповідає вимозі абстрактності, узагальненості наукового стилю. Це проявляється в тому, що більша частина дієслів у науковому стилі функціонує в ролі зв’язкових: бути, називатися, вважатися, стати, ставати, робитися, здаватися, полягати, складати, володіти, визначатися, представлятися та ін. Є значна група дієслів, що виступають у функції компонентів дієслівно-іменних сполучень, де головна смислове навантаження припадає на іменник, що позначає дію, а дієслово виконує граматичну роль і позначає дію в самому широкому сенсі слова, передає

граматичне значення способу, особи і числа: наводити - до виникнення, до загибелі, до порушення, до розкріпачення; виробляти - розрахунки, обчислення, спостереження. Для наукової мови характерне використання дієслівних форм з ослабленими лексико-граматичними значеннями часу, особи, числа: можна вивести висновок - виводиться висновок і под.

Ще одна морфологічна особливість наукового стилю у використанні великої кількості дієслів для характеристики властивостей і ознак досліджуваних предметів і явищ. (*При подразненні певних місць кори великих півкуль регулярно наступають скорочення. Вуглець складає найважливішу частину рослини. Вироблено n дослідів, у кожному з яких x прийняла певне значення*). У науковому стилі частіше вживаються дієслова недоконаного виду (близько 80% від усіх дієслів), так як від них утворюються форми теперішнього часу, які, мають позачасове узагальнене значення. Дієслова доконаного виду вживаються значно рідше і використовуються часто в стійких оборотах типу: розглянемо ...; доведемо, що ...; зробимо висновки; покажемо на прикладах і т.п. У науковому стилі часто використовуються зворотні дієслова (з суфіксом -ся, -сь) в пасивного (пасивному) значенні. Частота вживання в наукових текстах пасивної форми дієслова пояснюється тим, що при описі механізму, процесу, структури увага зосереджується на них самих, а не на виробника дії. У науковому стилі викладу часто використовується дієслово у формі 3-ї особи множини теперішнього та минулого часу без вказівки на суб'єкт дії. Своєрідно виявляється категорія особи: значення особи зазвичай є ослабленим, невизначеним, більш узагальненим. Пояснюється це тим, що в науковій мові не прийнято вживати займенник 1-ї особи од.н. "Я". Його замінюють займенником "МИ" (авторське МИ). Прийнято вважати, що вживання займенника "МИ" створює атмосферу авторської скромності і об'єктивності: Ми досліджували і прийшли до висновку ... (замість: Я досліджував і прийшов до висновку ...). Проте слід мати на увазі, що вживання авторського МИ може, навпаки, створювати атмосферу авторського величчя, особливо коли дослідження не являє особливого наукового інтересу. З форм способів в науковій мові явно переважає дійсний. За ним йде умовний в силу того, що в науковому пошуку необхідно відбивається (і фіксується в мові) елемент догадки, імовірності. Наказовий спосіб представлено рідко (в основному під час опису дослідів: перевірте результати ..., врахуйте дані ...).

Іменний характер - типова риса наукового стилю, і пояснюється це наявністю в ньому якісних характеристик предметів і явищ. Крім того, часте вживання в науковому стилі іменників у поєднанні з прикметниками пояснюється метою наукового стилю – повідомити читачеві велику кількість предметних значень в можливо більш компактній формі. У зв'язку із цим необхідно охарактеризувати особливості вживання іменників у науковому стилі.

Значно рідше, ніж в інших стилях, зокрема, в розмовному і художньому, вживаються живі іменники. Частотний іменники середнього роду, наприклад, із суфіксами -ня, -ство, оскільки ці слова позначають абстрактні поняття. Своєрідно виявляється в науковій мові категорія числа іменників. У науковій літературі поширеним є вживання форми однини замість множини. Ці форми служать для позначення узагальненого поняття чи неподільної сукупності. Їх вживання пояснюється тим, що форми множини мають більш конкретне значення, вказуючи на окремі раховані предмети, наприклад: *Приклади геометричних фігур: трикутник, квадрат, коло*. Використання іностілевие

елементів (зокрема, емоційно-експресивного й образного) не характерно для сучасної української наукової мови, особливо для її науково-технічного різновиду. Науковий виклад розрахований на логічне, а не на емоційно-чуттєве сприйняття, тому емоційні мовні елементи не відіграють вирішальної ролі в науковій літературі. Використання емоційних елементів у науковому тексті значною мірою визначається галуззю знань, до якої він відноситься. Оскільки, наприклад, у наукових роботах з математики результати наукових пошуків повинні бути викладені так, щоб їх можна було перевірити експериментально, отримати втілення у схемах і формулах, авторська стилістична індивідуальність тут майже не представлена. У науково-гуманітарній літературі, предметом якої є суспільство і духовна діяльність людини, емоційні елементи представлені досить широко. Особливо виразно представлені емоційні елементи в тих розділах, де міститься наукова полеміка. Тут емоційний елемент входить у словесну тканину наукового твору, не порушуючи його стильової однорідності.

Таким чином, науково-гуманітарна, а також науково-природнича література, де предмет дослідження – людина і природа, допускають вживання емоційно-експресивних засобів мови. Науково-технічна література, предмет дослідження якої – машина, не передбачає або припускає в дуже малому ступені використання емоційних елементів. Те ж можна сказати і про математичну науку. Не менше значення тут має і жанр наукового твору. Так, у згорнутій інформації (в рефераті) емоційний елемент зовсім відсутній, в науково-технічних статтях він теж вкрай рідкісний, алев монографіях такі речі зустрічаються частіше.

У науковій літературі широко застосовуються різні види скорочень: графічні (вид-во), літерні аббревіатури (ГОСТ), складноскорочені слова (Держплан), скорочення без голосних (млрд), скорочення змішаної форми (НПЦветмет). Скорочення розрізняють за розмірами. Вирізняють загальноприйняті скорочення (ГОСТ, ощадкаса, і т.п., м, р., грн); спеціальні скорочення, що вживаються в літературі, розраховані на фахівця, в бібліографічних та словникових текстах і т.п. (К.к.д.); індивідуальні скорочення, прийняті лише для даного видання, наприклад, для журналу певної галузі (р. – річка, М – метро, Г - гребля, ТС - термоелектрична система). У буквених (умовних) скороченнях, які застосовують для термінів і слів, які часто повторюються в певному тексті, скорочення робиться, як правило, під час першого уживання терміна за його першими літерами. Кожне таке скорочення при першому написанні пояснюється в круглих дужках, далі за текстом воно вживається без дужок.

Синтаксис наукового стилю

Наукова думка часто довга, докладна і не може бути виражена простими реченнями. Перед упорядником тексту стоїть завдання вмістити досить великий обсяг інформації в обмежений обсяг тексту. Тому в наукових текстах використовується велика кількість синтаксичних засобів, що сприяють синтаксичній компресії.

Для синтаксису наукового стилю мови властива тенденція до творення складних побудов, що сприяє передачі складної системи наукових понять, встановленню відносин між причиною і наслідком, доказами і висновками. Із цією метою використовуються конструкції з однорідними членами і узагальнюювальними словами в них. У наукових текстах поширені різні типи складних речень, зокрема з використанням складених

підрядних союзів, що взагалі характерно для книжної мови: *внаслідок того що; з огляду на те що, в той час як* і под.

Засобами зв'язку частин тексту служать вступні слова і поєднання: *по-перше, наприклад, з іншого боку*, які вказують на послідовність викладу. Для об'єднання частин тексту, зокрема абзаців, що мають тісний логічний зв'язок один з одним, використовуються вказують на цей зв'язок слова і словосполучення: *таким чином, насамкінець* тощо. Питальні речення рідкісні й використовуються для залучення уваги читача до якого-небудь питання. Узагальнено-абстрактний характер наукової мови, позачасовий спосіб викладення матеріалу зумовлюють вживання певних типів синтаксичних конструкцій: невизначено-особових, узагальнено-особових і безособових конструкцій. Дійова особа в них відсутня або мислиться узагальнено, невизначено, вся увага зосереджена на дії, на її обставинах. Невизначено-особові та узагальнено-особові речення використовуються при введенні термінів, виведенні формул, при поясненні матеріалу в прикладах: *Швидкість зображують спрямованим відрізком; Розглянемо наступний приклад; Порівняймо пропозиції*.

Синтаксичні особливості наукового стилю виявляються досить послідовно, незважаючи на те синтаксичні конструкції в більшості своїй загальноновживаних, нейтральні. Синтаксис (побудова словосполучень і речень) найбільше відображає зв'язок з мисленням. Сучасний науковий стиль характеризується прагненням до синтаксичної компресії - до стиснення, збільшення обсягу інформації при скороченні обсягу тексту. Це вияється в особливостях побудови словосполучень, в особливостях речень. Так, для наукового стилю характерні словосполучення іменників, у яких у функції визначення виступає родовий відмінок імені: *обмін речовин, коробка передач, прилад для монтажу*. Прикметники в ролі визначення широко вживаються в термінологічному значенні: голосні і приголосні звуки, кримінальний кодекс, умовні рефлексії і т.п.

Для наукового стилю типовим є вживання іменного присудка (а не дієслівного), що сприяє створенню іменного характеру наукового стилю. Найчастіше іменні присудки зустрічаються у визначеннях і міркуваннях, при цьому зв'язка нерідко відсутня, наприклад: *Акція* - це цінний папір, який є свідомством про внесення певної частки в статутний фонд і дає право на отримання частини прибутку у вигляді дивіденду. Широко вживаними в науковому стилі є іменні складові присудки з короткими дієприкметниками типу "може бути використаний". Для якісної характеристики явищ використовуються зазвичай прислівники на -о: *переконливо, цікаво, значно*. Питальні речення виконують у науковій мові специфічні функції, пов'язані з прагненням лише привернути увагу до излагаємому: *Які ж нові пояснювальні принципи несе в собі синергетичний підхід?* Широко вживані в науковому тексті пасивні конструкції, при цьому часто відсутня вказівка на виконавця дії: *Особливості хвильових процесів у суспільстві пов'язано зі структурою суспільних відносин*. Для наукової мови характерне з'ясування причинно-наслідкових відносин між явищами, тому в наукових текстах переважають складні речення з союзним зв'язком (із сполучниками). Широко представлені складносурядні й підрядні сполучники і союзні слова, такі, як: *незважаючи на те що, з огляду на те що, тому що, внаслідок того що, тоді як, між тим як, у той час як* тощо. Вступні слова, що вказують на послідовність викладу (по-перше, по-друге і т.п.) у науково-періодичній літературі нерідко замінюються цифровою нумерацією). Вступні слова, що виражають припущення (очевидно, ймовірно і т.п.)

використовуються в науковій літературі при викладі гіпотези. Особливо характерна для наукової мови група вступних слів і словосполучень, що вказують на ступінь достовірності повідомлення. Завдяки таким вступним словосполученням той чи інший факт може бути представлений як цілком достовірний (справді, звичайно, зрозуміло), як передбачуваний (припустимо, видно, треба думати) або як можливий (мабуть, має бути, можливо). Використовується в науковій мові і група вступних слів і словосполучень, що містять вказівку на те, кому належить певний вислів, яке джерело повідомлення (на нашу думку, на переконання, за відомостями, за повідомленням, з точки зору, відповідно до гіпотези, за визначенням та ін.). Взаємопов'язаність окремих частин наукового висловлювання досягається за допомогою певних сполучних слів чи груп слів, що відображають етапи логічного викладу і є засобом зв'язку думок у ході логічного міркування. Це цілий ряд прислівників та прислівникових висловів та інших частин мови, а також поєднань слів: так, таким чином, тому, тепер, отже, крім того, крім, до того ж, також, тим не менш, ще, все ж, між тим, крім, понад те, проте, незважаючи на, перш за все, в першу чергу, спочатку, отже, в результаті, далі, потім, іншими словами, у зв'язку з цим, загалом, по суті, коротенько, як ми бачимо та інші, які зазвичай стоять на початку речення. Вони служать, як правило, не для зв'язку слів у реченні, а для зв'язку частин цілого тексту. Близькі до них словосполучення на кшталт: необхідно вказати, цікаво відзначити, спостереження показують, в даній роботі, в подальшому і ін. За допомогою цих внутрішніх введень здійснюється перехід від однієї думки до іншої, виділення головного тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що науковий стиль має велику кількість мовних засобів, використання яких впливає на якість створюваного тексту й залежить від галузі знань, жанру наукового твору, індивідуальної майстерності автора, що формується разом із засвоєнням усього багатства традицій наукового мовлення.